

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

ОПОЛЬСЬКА Наталя Михайлівна

УДК 342.7:053.2(043.3)

**ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ДИТИНИ В УКРАЇНІ
(ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ)**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних та правових учень

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор
БАБКІН Володимир Дмитрович,
Інститут держави і права
імені В.М. Корецького НАН України,
провідний науковий співробітник.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор
ШЕВЧЕНКО Анатолій Євгенович,
Донецький юридичний інститут
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка,
професор кафедри конституційного та
міжнародного права;

кандидат юридичних наук, професор
БОБРОВНИК Світлана Василівна,
Київський університет права НАН України,
проректор з навчальної роботи.

Захист відбудеться „_12_” _травня_____ 2010 р. о _14.00__ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.18 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий „_8_” квітня__ 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. С. Дубчак

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Актуальність вивчення теоретичних та практичних проблем забезпечення прав та свобод дитини тісно пов'язана з розвитком демократичної, соціально-правової держави, становлення якої передбачає необхідність формування молодого покоління, відродження української нації.

Рух української громадськості до відкритого, європейського суспільства зумовлює спалах зацікавленості усієї спільноти питаннями прав дитини, що всебічно обговорюються, стають предметом дискусій, міркувань широкого суспільного загалу. Піклування про дитину, створення необхідних умов для її всебічного розвитку, забезпечення прав та свобод – це один із основних етапів на шляху трансформації всіх сторін суспільного життя в Україні.

Проблема забезпечення прав дитини – одна з наболілих проблем людства. Діти внаслідок вікових особливостей розвитку становлять групу осіб, що характеризується наївністю, довірливістю, залежністю від інших осіб, піддатливістю до різних маніпуляцій та зловживань із боку дорослих. Вони є однією з найменш захищених верств населення.

Неналежна увага до процесу розвитку дитини, до реалізації її прав та свобод веде до викривленого сприйняття нею навколишнього світу, підміни ідеалів, що може відобразитись у поширенні дитячої злочинності, безпритульності, криміналізації суспільства. У дітей, що зростають у несприятливих умовах, розвивається агресія. Злочин для них – це протест проти суспільної байдужості, форма самоствердження і підвищення самооцінки. Недієвість законодавства, декларативність прав та свобод дитини провокують знецінення права в її свідомості, а доступність наркотиків, алкоголю, розповсюдження відеофільмів насильницького характеру сприяють поширенню злочинності у дитячому середовищі.

Важливість та актуальність теми дисертаційної роботи обумовлена тим, що забезпечення прав є чи не найголовнішою умовою фізичного, психічного благополуччя та розвитку дитини, становлення високого рівня її правової культури та правосвідомості.

В останні роки в Україні активізувалась увага з боку держави до проблем забезпечення прав та свобод дитини. 2006-й рік було проголошено „Роком захисту прав дитини”, 2008-й рік – „Роком підтримки національного усиновлення”. Змінено, доповнено, удосконалено низку нормативно-правових актів.

Наукове опрацювання проблем захисту прав дитини проводилось вченими різних галузей права. Значний внесок у дослідження теоретико-правових аспектів процесу становлення, розвитку та функціонування прав дитини здійснили українські науковці: О.І. Анатолієва, С.П. Коталейчук, Н.М. Крестовська, С.В. Несинова, С.А. Саблук та ін. Серед російських науковців зазначені питання досліджували: В.І. Абрамов, В.В. Кулапов, Є.А. Лактункіна, Т.Ю. Смолова та ін.

Окремих аспектів вказаної проблеми торкались С.С. Алексєєв, Б.І. Андрусин, В.Д. Бабкін, С.В. Бобровник, К.Г. Волинка, В.В. Головченко,

С.Д. Гусарєв, Л.С. Дубчак, О.В. Зайчук, А.П. Заєць, В.С. Зеленецький, Р.А. Калюжний, Д.А. Керімов, В.В. Копейчиков, С.М. Легуша, С.Л. Лисенков, М.І. Матузов, П.П. Михайленко, О.І. Наливайко, В.С. Нерсисянц, Н.М. Оніщенко, М.П. Орзіх, В.Ф. Погорілко, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, О.П. Семітко, С.М. Тимченко, М.І. Хавронюк, Є.О. Харитонов, Ю.С. Шемшученко та ін.

Незважаючи на значний інтерес науковців до прав та свобод дитини, на сьогоднішній день у вітчизняній юридичній науці недостатньо досліджень, присвячених загальнотеоретичним аспектам зазначеної проблеми. Поза увагою вчених залишились питання правового забезпечення прав та свобод дитини в Україні, механізму їх забезпечення та критеріїв ефективності.

Побудувати демократичне суспільство можливо у разі створення усіх необхідних умов для всебічного розвитку дитини, її виховання в традиціях демократії. У правосвідомості дитини це стане основою формування уявлень про доцільність існуючої влади, демократичне суспільство та соціальну, правову державу. Тому дослідження правового забезпечення прав та свобод дитини є актуальною науковою проблемою, вирішення якої сприятиме удосконаленню функціонування механізму забезпечення прав та свобод дитини в Україні, формуванню правової культури та розвитку правосвідомості молодого покоління.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації пов'язана із реалізацією Закону України від 5 березня 2009 року № 1065-VI „Про Загальнодержавну програму „Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року” та Указу Президента України від 5 травня 2008 року № 411/2008 „Про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей”. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри теорії та історії держави та права Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова „Дослідження проблем гуманітарних наук (правознавство)”, який затверджений Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 5 від 22 грудня 2006 року).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у з'ясуванні загальних засад і практичних проблем правового забезпечення прав та свобод дитини в Україні (теоретичний аспект), а також у розробленні рекомендацій щодо удосконалення національного законодавства у сфері охорони, реалізації та захисту прав і свобод дитини (практичний аспект). Для досягнення поставленої мети необхідно було вирішити наступні *завдання*:

- дослідити процес формування світової і вітчизняної наукової думки щодо прав та свобод дитини;
- висвітлити історію розвитку прав та свобод дитини на території України;
- охарактеризувати поняття і систему прав та свобод дитини;
- сформулювати авторське бачення критеріїв їх класифікації;
- проаналізувати принципи правового захисту прав та свобод дитини;

– конкретизувати поняття і складові елементи механізму забезпечення прав та свобод дитини, висвітлити його співвідношення з гарантіями їх реалізації;

– з'ясувати місце та роль правового виховання та правової соціалізації у механізмі забезпечення прав і свобод дитини;

– визначити рівень ефективності механізму забезпечення прав і свобод дитини, проаналізувати критерії його ефективності та висвітлити напрями удосконалення;

– сформулювати пропозиції та рекомендації щодо удосконалення національного законодавства у сфері забезпечення прав та свобод дитини.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, які виникають у сфері забезпечення прав і свобод дитини.

Предмет дослідження становлять загальнотеоретичні аспекти правового забезпечення прав і свобод дитини в Україні, пов'язані зі створенням умов для всебічного розвитку дитини, охорони, реалізації та захисту її прав та свобод.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження виступає сукупність філософсько-світоглядних, загальнонаукових, конкретно-наукових та спеціально-наукових методів. Метод загальної філософської діалектики застосовувався при вивченні механізму забезпечення прав та свобод дитини, його складових елементів, із урахуванням їх взаємодії (підрозділи 3.1., 3.2., 3.3.). Використання формально-логічного методу дало змогу врахувати закони формальної логіки при дослідженні різних думок науковців щодо юридичного становища дитини у суспільстві (підрозділи 1.1., 1.2.). Системний та структурний методи дозволили розглядати забезпечення прав дитини як цілісну систему елементів, що узгоджується зі структурною відповідністю державних органів та громадських організацій у сфері захисту прав дитини (підрозділ 3.1.).

У дослідженні використано метод сходження від абстрактного до конкретного, що дало змогу впровадження абстрактних визначень щодо прав людини в основні категорії прав та свобод дитини (підрозділи 2.1., 2.2.). Використання історико-правового методу дало можливість врахувати позитивні та негативні зміни, що відбувались у ході історичного розвитку (підрозділ 1.2.). Порівняльно-правовий метод дозволив визначити тенденції реалізації та розвитку прав дитини (підрозділ 3.3.). Процес оформлення забезпечення прав та свобод дитини у цілісну юридичну теорію здійснювався за допомогою теоретико-юридичного методу. Спеціально-юридичний метод застосовувався при оцінці функціонування механізму забезпечення прав та свобод дитини, визначенні напрямів його вдосконалення (підрозділи 3.1., 3.3.).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що за характером і змістом розглянутих у дисертації питань вона є одним із перших у вітчизняній теорії та практиці комплексним монографічним дослідженням, присвяченим аналізу правового забезпечення прав та свобод дитини в Україні.

У дисертації сформульовано наступні науково-теоретичні висновки та рекомендації, які виносяться на захист:

вперше:

– обґрунтовано висновок про виділення дев'яти періодів у розвитку наукової думки щодо забезпечення прав та свобод дитини: 1) стародавні часи; 2) середньовіччя; 3) період Відродження; 4) доба Просвітництва; 5) кінець XIX ст. – поч. XX ст. (до 1920-х рр.); 6) 20-ті рр. XX ст.; 7) 1930–1950 рр.; 8) 60-80 рр. XX ст.; 9) з 1991 р. – до сьогоднішнього дня;

– запропоновано авторське бачення критеріїв класифікації прав та свобод дитини: залежно від активності дитини у здійсненні прав і свобод; залежно від можливості обмеження прав та свобод дитини батьками;

– визначено, що людська гідність дитини – це сукупність вроджених людських якостей дитини як біосоціальної істоти, які притаманні кожній людині від народження та особистих якостей дитини, що формуються в процесі розвитку;

– розкрито методикою встановлення ефективності механізму забезпечення прав та свобод дитини, використовуючи критерії ефективності: рівень здійснення профілактичних заходів щодо порушень прав та свобод дитини; рівень реалізації прав та свобод дитини; ефективність захисту прав та свобод дитини;

удосконалено:

– розуміння основних етапів становлення та розвитку прав та свобод дитини на території України: 1) стародавні часи; 2) князівська доба та литовсько-польський період (IX– VII ст.ст.); 3) з XVIII ст. до середини XIX ст.; 4) кінець XIX ст. – початок XX ст.; 5) період Національно-демократичної революції (1917–1920 рр.); 6) період становлення та розвитку радянської держави (1920–1991 рр.): а) 1920–1930 рр.; б) 1933–1945 рр.; в) 1959–1991 рр.; 7) сучасний період;

– наукові уявлення щодо критеріїв класифікацій прав та свобод дитини. Виділено загальні (можуть застосовуватись як до прав та свобод людини, так і до прав дитини) та спеціальні (застосовуються виключно до прав дитини) критерії;

– обґрунтування двох форм захисту прав дитини: захист державою та захист громадянським суспільством. Державно-правовий захист виникає після порушення (оскарження) права дитини, закріпленій у нормах права. Захист прав дитини громадянським суспільством передбачає утвердження непорушності прав та свобод дитини у суспільній свідомості, захист як визнаних прав дитини, так і формально незакріплених (моральних) прав;

– визначення поняття механізму забезпечення прав та свобод дитини як системи загальносоціальних, юридичних факторів, засобів та заходів, що, взаємодіючи між собою, створюють належні умови для реалізації, охорони і захисту прав та свобод дитини;

– визначення поняття гарантій прав і свобод дитини як системи узгоджених соціально-економічних, політичних, культурних (духовних), юридичних умов, засобів і способів, що забезпечують постійне удосконалення прав та свобод дитини, охорону, фактичну реалізацію та захист у разі порушення (оскарження);

отримали подальший розвиток:

– наукові уявлення про співвідношення понять „права” і „свободи” дитини, відмінність між якими виявляється у тому, що для реалізації свобод необхідним є певний рівень інтелектуального розвитку дитини;

– наукові уявлення про принципи правового захисту прав та свобод дитини, їх розкрито з огляду на сучасні тенденції правового захисту особи;

– розширено перелік складових елементів механізму забезпечення прав та свобод дитини, доведено, що до його складу входять правове виховання та правова соціалізація.

Для удосконалення правового забезпечення прав та свобод дитини вносяться конкретні *пропозиції щодо вдосконалення законодавства України:*

а) до ст. 1 Закону України „Про охорону дитинства” включити визначення поняття „людська гідність дитини”;

б) до ст. 8 Закону України „Про охорону дитинства” додати визначення змісту права дитини на достатній життєвий рівень;

в) до ст. 19 Закону України „Про охорону дитинства” внести визначення змісту прав дитини на дозвілля та відпочинок;

г) виключити п. 2 ст. 173 Сімейного кодексу України, який порушує принцип пріоритетності прав дитини;

г) зі ст. 143 Сімейного кодексу України виключити абзац другий, який суперечить принципу рівності дітей, принципу пріоритетності сімейних форм виховання;

д) до ст. 150 Сімейного кодексу України додати зобов’язання батьків розвивати та примножувати людську гідність дитини у процесі її виховання.

Практичне значення одержаних результатів визначається актуальністю проведеного дослідження за темою та новизною отриманих результатів, зокрема розробленням методики встановлення ефективності механізму забезпечення прав та свобод дитини, а також пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства.

Сформульовані у дисертації основні положення та проаналізований матеріал можуть бути використані у таких сферах:

– у науково-дослідній – як основа проведення подальших досліджень ефективності функціонування механізму забезпечення прав та свобод дитини;

– у процесі правотворчості – як теоретичні засади для розроблення законопроектів у сфері захисту прав дитини;

– у навчальному процесі – при підготовці навчально-методичної літератури, лекцій та семінарських занять з навчальних курсів: „Теорія держави та права”, „Історія держави та права”, „Історія політичних та правових учень”, „Конституційне право України”, „Сімейне право України”, „Права, свободи та обов’язки людини і громадянина” (акти впровадження у Вінницькому національному аграрному університеті від 05 лютого 2010 р. та у Вінницькому соціально-економічному інституті від 4 лютого 2010 р.);

– у просвітницькій роботі – для пропагування правових знань із метою підвищення правової культури та правосвідомості суспільства, зміцнення авторитету права серед дітей та в молодіжному середовищі.

Апробація результатів дисертації. Теоретичні засади та результати дослідження обговорювались на засіданнях кафедри теорії та історії держави і права Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Висновки та пропозиції в межах питань, що досліджувалися, були апробовані на міжнародних і вітчизняних науково-практичних конференціях: на Міжнародній науковій конференції „Ювенальна політика та ювенальна юстиція в сучасній державі” (м. Одеса, 21-22 вересня 2007 р.), на V-й Всеукраїнській науково-практичній конференції „Формування національних та загальнолюдських цінностей на заняттях історії та суспільних дисциплін” (м. Ніжин, 23-24 жовтня 2009 р.), на Міжнародній науково-практичній конференції „Європейські стандарти опіки над сім'ями та дітьми” (м. Чернігів, 5 грудня 2009 р.)

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки дисертаційного дослідження відображені у п'яти наукових статтях, з яких три статті опубліковано у фахових виданнях ВАК України.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які включають дев'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 225 сторінок, з них основний зміст дисертації – 196 сторінок, список використаних джерел – на 29 сторінках (296 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, вказано її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, визначено мету та завдання дослідження, його об'єкт і предмет. Охарактеризовано методи дослідження, сформульовано положення, які містять наукову новизну, відображено практичне значення отриманих результатів та інформацію щодо апробації результатів дослідження.

Перший розділ „Джерельна та теоретико-методологічна база дослідження прав і свобод дитини” складається із трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1. „Історія формування та розвитку наукової думки за темою” розглянуто процес становлення наукової думки щодо правового забезпечення прав та свобод дитини. Висвітлено генезу її виникнення і розвитку.

Обґрунтовано, що наукові погляди стародавніх часів характеризуються засудженням турботи про хворих дітей, невизнанням цінності життя дитини, прагненням до законодавчого закріплення обмеження дітонародження.

Наукові погляди періоду середньовіччя зводилися до релігійних переконань, що зумовило засудження інфантициду, визнання нерівності дітей за статевою ознакою, необхідності дотримання суворої дисципліни, підкорення волі дитини. Однією із тенденцій наукових поглядів даного періоду є невизнання дитинства як особливого періоду в житті людини.

Наукові погляди епохи Відродження характеризуються переходом від середньовічних ідей про всеможливе позбавлення свобод дитини до

прогресивних поглядів нового часу. За цей період утвердились переконання, що дитина є цінністю і має право на гідне життя.

В епоху Просвітництва внаслідок розширення світогляду людини з'явилися ідеї про необхідність розширення прав дитини, змінилися погляди щодо її виховання. Характерним для цього періоду є визнання необхідності толерантного ставлення до дитини її батьків, розширення особистої свободи дитини, виховання у душі поваги до прав людини.

Наукові погляди з кінця ХІХ ст. до 1920-х років поділено на дві групи. До першої групи віднесено дослідження правознавців, в основі яких лежали тенденції, спрямовані на боротьбу з дитячою злочинністю, обмеження батьківської влади. До другої – погляди педагогів, які вказували на необхідність вільного розвитку особистості дитини, визнання права дитини на індивідуальність, права на творчий розвиток, на необхідність заміни покарань просвітницькими заходами.

Активний розвиток вітчизняних юридичних досліджень щодо забезпечення прав та свобод дитини спостерігається у 20-х роках ХХ ст. Важливими науковими здобутками у сфері забезпечення прав дитини є визнання права дитини на виховання в сім'ї та необхідності його забезпечення, доцільності захисту дитини від економічної або іншої експлуатації, важливості створення дитячих судів та галузі „дитячого права”.

Період з 1930 по 1950-ті роки характеризується занепадом вітчизняних досліджень у галузі прав та свобод дитини. Причиною такого стану були, з одного боку, історичні події та важкі реалії життя, а з іншого – політичний режим влади, не обмежений правом.

У 60-80 рр. ХХ ст. дослідження у галузі прав та свобод дитини відновились. У цей період висвітлювались різні аспекти прав та свобод дитини, проте вони не виходили за межі галузей радянського права і частина з них характеризуються певною декларативністю.

Сучасний етап розпочався прийняттям Конвенції ООН „Про права дитини” (1991 р.), з чим пов'язане зростання уваги з боку науковців до проблем захисту прав та свобод дитини. Сучасні дослідження характеризуються визнанням дитини об'єктом особливого захисту, піклування, що в процесі розвитку стає активним суб'єктом належних їй прав та свобод.

Підрозділ 1.2. „Теоретико-методологічні засади дослідження” присвячений обґрунтуванню вибору методології дослідження правового забезпечення прав та свобод дитини в Україні.

Проблематика охорони, реалізації та захисту прав та свобод дитини, формування правової культури та правосвідомості молодого покоління складна й багатогранна, а тому методологія дослідження є частиною теорії, що включає світоглядний рівень, рівень парадигм, рівень підходів, методів і способів наукового дослідження, а також принципів, законів, категорій та інших можливих засобів пізнання і вдосконалення забезпечення прав дитини.

Координація теоретико-методологічних засобів, застосованих у дослідженні забезпечення прав та свобод дитини в Україні, зумовлена

світоглядом сучасності. Вивчення проблем здійснюється на основі соціально-еволюційної парадигми, історичного, герменевтичного, ціннісного та комплексного підходу, за допомогою використання філософсько-світоглядних (діалектичний, формально-логічний метод), загальнонаукових (системний, структурний метод, метод сходження від абстрактного до конкретного) конкретно-наукових та спеціально-наукових методів (порівняльно-правовий, історико-правовий, теоретико-юридичний, спеціально-юридичний методи). Правові категорії та теоретичні поняття дали змогу визначити основні властивості гарантій прав та свобод дитини, правового виховання та правової соціалізації.

Зазначений методологічний інструментарій використовується на кожному етапі дослідження забезпечення прав та свобод дитини. Разом із тим, варто відмітити і переважання певної сукупності теоретичних принципів, логічних прийомів над іншою при дослідженні окремих його елементів.

У підрозділі 1.3. „Права дитини на території України в історичному вимірі” проаналізовано основні етапи становлення та розвитку прав і свобод дитини, які зведено до семи основних періодів:

– стародавні часи, які характеризуються масовими вбивствами дітей та насиллям над ними;

– князівська доба та литовсько-польський період (IX–XVII ст.), пов’язаний із визнанням права дитини на життя, встановленням нерівності дітей залежно від походження;

– юридичний статус дитини в період з XVIII – до середини XIX ст. конструювався на основі батьківської влади, але у правових нормах відображалось певне звуження її обсягу;

– наприкінці XIX – на поч. XX ст. спостерігається поступове обмеження батьківської влади, пом’якшення правового статусу позашлюбних дітей та кримінальної відповідальності малолітніх злочинців;

– у період Національно-демократичної революції (1917–1920 рр.) спостерігається посилення забезпечення права дітей на освіту незалежно від статі, соціального походження, направленість на підвищення професійного рівня фахівців у галузі прав дитини та формування соціально активної поведінки дитини;

– у період радянської держави (з 1920 по 1991 рр.) виділено три етапи у сфері захисту та охорони дитинства:

а) 1920–1930 рр. – етап докорінних змін. Радянське законодавство визнало, що усі діти є рівними перед законом;

б) 1933–1945 рр. – етап пригнічення. Пов’язаний із посиленням адміністративно-командної політики держави, штучним голодом, політичними репресіями та Великою Вітчизняною війною;

в) 1959–1991 рр. – етап поступового розвитку, який характеризується певним підвищенням рівня охорони дитинства;

– сучасний період характеризується активізацією діяльності державних органів у сфері захисту прав дитини, імплементацією міжнародних стандартів прав та свобод дитини в національне законодавство. Незважаючи на певні

зрушення у галузі охорони дитинства, ще залишається багато теоретичних та практичних проблем щодо охорони, реалізації, захисту прав і свобод дитини.

Другий розділ „Система прав та свобод дитини в Україні” складається із трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1. „*Поняття прав, свобод дитини та принципи їх правового захисту*” проведено аналіз категорій „права дитини”, „свободи дитини” та „принципи правового захисту дитини”. Досліджуючи зазначені категорії, дисертантка виходить із того, що терміни „права” та „свободи” дитини, хоча і близькі, але не тотожні за змістом.

Права дитини є об’єктивно визначеними соціально-економічним рівнем розвитку суспільства та юридично гарантованими державою. Це ті можливості задоволення потреб та інтересів дитини, реалізація яких є необхідною умовою для її нормального життя та гармонійного розвитку і здійснюється самою дитиною або за допомогою інших осіб. Права і свободи дитини є різними поняттями, бо свободи дитини є її можливістю реалізовувати особисті потреби та інтереси, зумовлені віковими особливостями фізичного, інтелектуального, культурного розвитку.

Відмінність між правами та свободами дитини полягає у тому, що більшістю прав дитина користується із народження (право на життя, право на охорону здоров’я та ін.). А використовувати законодавчо закріплені свободи дитина до певного віку не може, оскільки їх реалізація потребує певного рівня інтелектуального розвитку.

Свободи дитини є певною сферою автономії дитини, що законодавчо закріплена, однак вони не завжди визнаються батьками, вчителями, вихователями. Крім того, межа між правом батьків виховувати дитину та свободами дитини на невтручання у особисте життя, свободу віросповідання тощо є дуже тонкою, тому це питання складно врегулювати на законодавчому рівні. Варто відмітити і недоліки законодавства, оскільки на законодавчому рівні не встановлено відповідальності батьків чи інших осіб за порушення свобод дитини на висловлення власної думки, за неповагу до людської гідності дитини.

Права та свободи дитини є юридичними способами реалізації її інтересів, тобто інтереси дитини є ширшим поняттям, ніж права та свободи, бо це претензії на соціальні блага, які не завжди охоплюються змістом прав та свобод. Вікові особливості дитини дозволяють умовно розділити їх на два види:

1) інтереси дитини, які вона не усвідомлює – це суб’єктивно обумовлені потреби дитини у сприятливих умовах її існування та розвитку. Такі інтереси дитини реалізуються через виконання чи дотримання батьками або особами, що їх замінюють, прав дитини та своїх обов’язків, передбачених законодавством;

2) інтереси дитини, які вона усвідомлює – це суб’єктивно обумовлені потреби дитини у сприятливих умовах її існування та розвитку, які можуть забезпечуватися батьками, або особами що їх замінюють, а також самою дитиною через реалізацію своїх прав та свобод.

Комплексний підхід до вивчення системи прав та свобод дитини обумовлює необхідність висвітлення принципів правового захисту прав та свобод дитини, до яких належать: принцип невідчужуваності та непорушності прав та свобод дитини, принцип гарантованості, принцип пріоритетності прав та свобод дитини, принцип активності дитини у захисті своїх прав та свобод, принцип пріоритетності сімейних форм виховання, принцип толерантності покарання та пом'якшення особистої відповідальності дитини, принцип недопущення найгірших форм дитячої праці.

Досліджуючи принципи правового захисту прав та свобод дитини, з'ясовано порушення їх законодавством України, зокрема п. 2 ст. 173 Сімейного кодексу України, передбачено, що при вирішенні спору між батьками та малолітніми, неповнолітніми дітьми, які спільно проживають, щодо належності їм майна вважається, що воно є власністю батьків. Тобто, закріплюючи презумпцію права власності батьків на майно, законодавець встановив, що саме дитина (її представник) має доводити протилежне. Це порушує принцип пріоритетності прав дитини, суперечить якнайкращому забезпеченню її інтересів.

Принцип рівності дітей та принцип пріоритетності сімейних форм виховання порушує п. 3 ст. 143 Сімейного кодексу України, який передбачає, що залишеною у пологовому будинку чи іншому закладі охорони здоров'я може бути дитина, якщо вона має істотні вади розвитку.

Реалізацію принципу толерантності покарання та пом'якшення особистої відповідальності дитини гальмує відсутність у законодавстві визначення людської гідності дитини, яку доцільно розглядати як поєднання суспільної значимості дитини, вроджених людських якостей, що притаманні кожній людині як біосоціальної істоті, а також особистих якостей дитини, її самооцінка, що формується в процесі розвитку.

Пропонуємо доповнити ст. 1 Закону України „Про охорону дитинства” визначенням поняття „людська гідність дитини”.

Для недопущення перевищення права батьків обирати форми та методи виховання і реалізації принципу толерантності покарання та пом'якшення особистої відповідальності дитини необхідно законодавчо закріпити вимогу до поваги людської гідності дитини. Пропонуємо до п. 1 ст. 150 Сімейного кодексу України додати зобов'язання батьків у процесі виховання примножувати людську гідність дитини.

У підрозділі 2.2. „Види прав та свобод дитини” дисертанткою висвітлено основні підходи науковців до питання класифікації прав та свобод дитини і зроблено висновок, що актуальною проблемою досліджуваного питання є необхідність вироблення єдиного системного підходу, спрямованого на висвітлення особливостей прав та свобод дитини у системі прав людини. Запропоновано критерії класифікації прав та свобод дитини розділити на дві групи: загальні і спеціальні.

До загальних критеріїв класифікації віднесено ті, що застосовуються науковцями як до прав людини, так і до прав дитини. Вони поділяють права та свободи дитини:

- за сферою реалізації у суспільному житті: особисті, соціально-економічні, культурні, політичні;
- за галузевою ознакою: права дитини за цивільним, сімейним, трудовим, адміністративним, кримінальним законодавством тощо;
- відповідно до конституційного закріплення: абсолютні (конституційні) та відносні (усі інші, що є загальноприйнятими);
- за характером: на матеріальні та процесуальні;
- залежно від наявності майнового змісту: майнові та немайнові (особисті);
- відповідно до способу закріплення: права дитини, закріплені у міжнародному праві, права дитини, закріплені у національному законодавстві;
- залежно від можливості реалізації: реальні та декларативні;
- за суб'єктивним складом: індивідуальні та колективні.

Зазначені критерії класифікації є загальними, дозволяють висвітлити загальні риси прав дитини, їх місце в системі прав людини.

До спеціальних критеріїв класифікації віднесено ті, що використовуються науковцями виключно до прав та свобод дитини. Вони поділяють права та свободи дитини за такими особливостями:

- залежно від категорії дітей, що потребують особливого захисту: права дітей, що залишились без батьківського піклування, дітей-інвалідів, дітей – жертв військових та міжнародних конфліктів, жертв екологічних та техногенних катастроф, стихійних лих, дітей із сімей біженців та примусових переселенців, дітей – жертв насилля, дітей, що притягувались до кримінальної відповідальності, дітей, що відбувають покарання у вигляді позбавлення волі у виправних колоніях;
- за обсягом прав: загальнолюдські і ювенальні;
- залежно від суб'єктивного складу правовідносин: групи прав, що походять із взаємовідносин „дитина і сім'я”, „дитина і суспільство”, „дитина і держава”;
- залежно від вікових особливостей дитини: права малолітніх (до 14 р.), права підлітків (14–16 р.), права осіб юнацького віку (16–18 р.);
- залежно від активності дитини у здійсненні своїх прав: права та свободи, в яких дитина є об'єктом спеціального захисту та піклування з боку держави, батьків тощо, і права та свободи, в яких дитина є активним суб'єктом;
- залежно від можливості обмеження прав дитини батьками: права, що можуть бути обмежені правом батьків на виховання, та необмежені права дитини.

Використання спеціальних критеріїв класифікації має важливе значення для характеристики системи прав та свобод дитини, оскільки дозволяє виявити особливості, притаманні тільки правам дитини.

У підрозділі 2.3. „Соціально-правова природа захисту прав та свобод дитини” здійснено теоретико-правову характеристику основних форм захисту прав та свобод дитини. Узагальнюючи існуючі наукові позиції, дисертантка виходить з того, що охорона прав та свобод дитини – це сукупність заходів, спрямованих на профілактику порушень; реалізація прав та свобод дитини – це позитивний вплив на формування гарантій, створення умов для реалізації прав та свобод дитини; захист прав та свобод дитини – це реагування на порушення прав дитини: ліквідація порушення, відновлення правомірного стану, притягнення правопорушників до юридичної відповідальності.

До основних форм захисту прав та свобод дитини віднесено державно-правовий захист прав і свобод дитини та захист прав дитини громадянським суспільством.

Державно-правовий захист проявляється через діяльність органів, посадових осіб, батьків або самої дитини після факту порушення чи оскарження прав та свобод дитини з метою відновлення порушеного права, припинення правопорушення, відшкодування заподіяної шкоди. Характерні ознаки державно-правового захисту прав дитини: існує до досягнення дитиною повноліття; виникає після порушення (оскарження) права дитини; визначає засоби захисту; закріплений у нормах права; має регулятивний, карально-відновлювальний характер; виводить права дитини із площини декларативних у площину реальних.

Захист прав дитини громадянським суспільством проявляється у діяльності усього суспільства, недержавних організацій, зумовлений необхідністю захисту потреб та інтересів дитини, що вирішально впливають на формування суспільних відносин за участю дітей. Характерні ознаки: існує разом із державно-правовим захистом; передбачає утвердження непорушності прав та свобод дитини у суспільній свідомості; може здійснюватися як в юрисдикційній, так і в неюрисдикційній формі; передбачає захист як визнаних прав дитини, так і формально не закріплених (моральних) прав; є важливим стимулом удосконалення забезпечення прав та свобод дитини державно-правовими інститутами силою впливу соціальних суб'єктів.

Взаємодія держави та соціуму є запорукою ефективності захисту прав та свобод дитини. Держава може захистити лише визнані права, закріплені у юридичних актах. Не всі інтереси дитини мають юридичне закріплення, яке необхідне для здійснення правового захисту. Складно на державно-правовому рівні встановити і забезпечити такі важливі інтереси дитини, як потреба у батьківській любові, або у щасливій сім'ї. Вплив на забезпечення таких потреб дитини може мати лише суспільство, суспільний осуд, як реакція на певні дії батьків, опікунів, інших осіб, що також є важливим аспектом захисту прав дитини.

Особливістю захисту прав дитини є його соціально-правова природа. Вона полягає у неповторності дитини як людської особистості, залежності реалізації її прав та свобод від інших осіб, наївності, піддатливості до зловживань або експлуатації з боку інших осіб. Джерелом у системі захисту прав та свобод

дитини є норми права, які займають у ній особливе місце.

В основі законодавства України у сфері правового захисту дитини лежать Конституція України, Конвенція ООН про права дитини, Сімейний кодекс України, Закон України „Про охорону дитинства”, Закон України „Про Загальнодержавну програму „Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року” та ін.

Аналізуючи законодавство України у сфері захисту прав та свобод дитини, відзначено наявність позитивних змін, які мають соціально-правову природу, однак поряд із чималими зрушеннями залишилась ще низка проблемних питань. Одним із недоліків законодавства у цій сфері є проблема правового регулювання проведення профілактичних щеплень дітей. Ст.15 Закону України „Про захист населення від інфекційних хвороб” передбачає, що дітям, які не отримали профілактичних щеплень згідно з календарем щеплень, відвідування дитячих закладів не дозволяється. Одним із можливих шляхів вирішення цієї проблеми може бути створення спеціалізованих дитячих установ, які зможуть відвідувати діти, які не отримали профілактичних щеплень за станом здоров'я чи переконанням батьків, та внесення відповідних змін до ст. 15 Закону України „Про захист населення від інфекційних хвороб”. Але зазначена проблема потребує значно глибшої розробки та може стати предметом окремого дослідження у сфері забезпечення прав дитини на охорону здоров'я, на освіту.

Третій розділ „Механізм забезпечення прав та свобод дитини в Україні” складається із трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1. „Механізм забезпечення прав та свобод дитини – необхідна умова реалізації їх гарантій” проведено аналіз юридичних категорій „механізм забезпечення прав та свобод дитини” та „гарантії прав та свобод дитини”.

Механізм забезпечення прав та свобод дитини є системою взаємодіючих факторів, засобів і заходів, які створюють належні юридичні і фактичні обставини для реалізації, охорони, захисту прав та свобод дитини. Його складовими частинами є: суб'єкти, об'єкт, нормативно-правова база, форми, методи, гарантії, мета, правове виховання і правова соціалізація дитини.

Одним із важливих елементів механізму забезпечення прав та свобод дитини є гарантії, що становлять систему узгоджених соціально-економічних, політичних, культурних (духовних), юридичних умов, засобів і способів, які спрямовані на охорону, реалізацію та захист прав та свобод дитини. Вони забезпечують розвиток прав та свобод дитини, удосконалення їх законодавчого закріплення і можливості реалізації у практичному житті.

Специфіка гарантій прав та свобод дитини полягає у тому, що вони функціонують через систему різноманітних факторів, що об'єднуються категорією механізму забезпечення прав дитини. Залежно від сфер життєдіяльності суспільства вони поділяються на соціально-економічні, політичні, духовні та юридичні гарантії.

Соціально-економічні гарантії – це основні заходи соціального характеру, а також умови, способи і засоби економічної системи держави, що спрямовані на створення відповідного середовища, у якому зростає дитина, соціальну

стабільність у суспільстві, достатній життєвий рівень, сімейне виховання, широку систему закладів охорони здоров'я, систему закладів освіти, а також визнання і рівний захист власності.

Політичні гарантії забезпечення прав дитини – це спрямована політика держави на забезпечення належного рівня життя дитини, на охорону, реалізацію і захист прав та свобод дитини.

Духовні гарантії прав та свобод дитини – це система духовних цінностей суспільства, в основі яких – сприяння культурному та інтелектуальному розвитку дитини, формування системи духовних цінностей та ідеологічних орієнтацій, заснованих на повазі до Батьківщини, прав та свобод людини.

Юридичні гарантії прав та свобод дитини – це забезпечення компетентності державних органів, посадових осіб у сфері захисту прав дитини, встановлення відповідальності за порушення прав та свобод дитини, а також законодавчо встановлений порядок захисту порушених чи оскаржених прав та свобод дитини, право на одержання кваліфікованої юридичної допомоги (поділяються на гарантії охорони та гарантії захисту).

У підрозділі 3.2. „Місце і роль правового виховання в системі механізму забезпечення прав та свобод дитини” висвітлено теоретичне розуміння правового виховання як цілеспрямованої, організованої діяльності з боку держави та суспільства, що проявляється в системі просвітницьких, освітніх та інших заходів, спрямованих на формування поваги до права, дотримання законодавства. Визначено, що правове виховання є складовою частиною механізму забезпечення прав та свобод дитини, оскільки впливає на можливість досягнення мети механізму забезпечення прав та свобод дитини щодо формування правової культури і правосвідомості молодого покоління.

Процес правового виховання дитини має суттєвий вплив на забезпечення її прав та свобод, бо наявність відповідних правових знань сприяє реалізації прав самою дитиною, зверненню до відповідних органів за захистом у разі їх порушення.

Доведено, що вплив на розвиток правосвідомості і правової культури дитини мають не лише керовані заходи (цілеспрямована й організована діяльність), а й стихійні, некеровані процеси. Нерідкістю є прояви правового нігілізму серед неповнолітніх. Діти все частіше вирішують свої проблеми, вдаючись до насилля над іншими, нерідко у дитячих колективах з'являються сумнівні „авторитети”, котрі відіграють вирішальну роль у формуванні ціннісних орієнтацій дитини. Ще однією важливою проблемою залишається ставлення до дитини не як до повноцінного члена суспільства, а як до особи, над якою дорослий (учитель, вихователь тощо) має якісь переваги.

Особливості розвитку дитини, її несформована правова свідомість можуть зумовити безумовне підкорення такій системі. Правова соціалізація дитини, яка є сукупністю як цілеспрямованих, так і стихійних, некерованих впливів на дитину, є важливою складовою механізму забезпечення її прав та свобод. Успішний процес правової соціалізації сприяє розвитку соціально-правової активності дитини.

У підрозділі 3.3. „Критерії ефективності механізму забезпечення прав та свобод дитини” розкрито методику встановлення ефективності механізму забезпечення прав та свобод дитини. Визначено, що ефективність механізму забезпечення прав та свобод дитини – це співвідношення між фактичним результатом дієвості механізму забезпечення прав та свобод дитини і його метою.

Відповідно до правоохоронної мети одним із критеріїв ефективності механізму забезпечення прав та свобод дитини є рівень здійснення профілактичних заходів щодо порушень прав та свобод дитини. Він включає рівень забезпечення умов зростання дітей у сім'ї, рівень попередження сексуальної експлуатації дітей, найгірших форм дитячої праці, рівень попередження насильства над дитиною у сім'ї, школі, рівень правової культури та правосвідомості суспільства, рівень здійснення боротьби із дитячою злочинністю.

Правоохоронна мета передбачає не тільки превентивний вплив, але і створення умов для реалізації прав та свобод дитини. Крім того, саме на повну реалізацію прав дитини спрямовані заходи попередження порушень та захисту прав дитини, тому рівень реалізації є самостійним критерієм ефективності механізму забезпечення прав та свобод дитини. Його можна визначити, встановивши групи прав, які можуть реалізуватися самою дитиною або за допомогою інших осіб, тобто для здійснення яких у суспільстві вже існують умови, способи та засоби; групи прав, здійснення яких на даному етапі є проблематичним та потребує спеціального юридичного, соціального, матеріального забезпечення тощо.

Наступним критерієм ефективності є рівень захисту прав дитини. Він включає рівень виявлення порушень прав та свобод дитини, оперативність та організованість реагування відповідних державних органів на порушення чи оскарження прав дитини, рівень усунення порушень прав та свобод дитини.

Використовуючи зазначену методику, проаналізовано дієвість механізму забезпечення прав та свобод дитини, зроблено висновок, що в сучасних умовах спостерігається тенденція до певного підвищення досягнення окремих його цілей. Поступово підвищується ефективність забезпечення умов зростання дітей у сім'ї (рівень усиновлення, починаючи з 2007 року, поступово збільшується), реалізуються заходи щодо посилення соціального захисту дітей. Але ефективність і дієвість механізму забезпечення прав та свобод дитини дещо знижується у зв'язку з певною декларативністю національного законодавства, соціально-економічними негараздами, низьким рівнем правової культури та правосвідомості суспільства, недовірою з боку дітей до органів державної влади тощо.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертації наведено вирішення наукової задачі, що виявляється у з'ясуванні загальних засад і практичних проблем правового забезпечення прав та свобод дитини в Україні, а також у розробленні рекомендацій щодо удосконалення національного законодавства у сфері охорони, реалізації та захисту прав і свобод дитини.

1. У розвитку світової наукової думки щодо забезпечення прав та свобод дитини виділено такі загальні періоди:

- період стародавніх часів (засудження турботи про хворих дітей, невизнання цінності життя дитини, прагнення до законодавчого закріплення вікового та кількісного обмеження дітонародження);
- період середньовіччя (засудження інфантициду, необхідність дотримання суворої дисципліни);
- епоха Відродження (перехід від середньовічних ідей про всеможливий позбавлення свобод дитини до прогресивних поглядів нового часу);
- епоха Просвітництва (визнання необхідності розширення прав та свобод дитини, доцільності збільшення уваги до дитини з боку батьків);
- кінець XIX ст. – поч. XX ст. (до 1920-х рр.) (розширення свободи дитини, боротьба з дитячою злочинністю, обмеження батьківської влади);
- 20-ті рр. XX ст. (активізація вітчизняних юридичних досліджень щодо забезпечення прав та свобод дитини);
- 1930–1950 рр. (занепад вітчизняних наукових досліджень, що зумовлено історичними подіями, необмеженим політичним режимом влади);
- 60–80 рр. XX ст. (відновлення радянських досліджень у галузі прав та свобод дитини, однак характерними рисами більшості з них є певна декларативність);
- сучасний період (активізація досліджень різних аспектів захисту дитини, їх спрямованість на досягнення міжнародних стандартів у галузі прав та свобод дитини).

2. Основні етапи становлення та історичного розвитку прав та свобод дитини в Україні: стародавні часи; князівська доба та литовсько-польський період (IX–XVII ст.); період з XVIII ст. до середини XIX ст.; період кінця XIX ст.– початку XX ст.; період Національно-демократичної революції (1917–1920 рр.); період становлення та розвитку радянської держави (1920–1991 рр.): а) 1920–1930 рр.; б) 1933–1945 рр.; в) 1959–1991 рр.; сучасний період.

3. Права дитини – це об'єктивно визначені соціально-економічним рівнем розвитку суспільства юридично гарантовані можливості задоволення потреб та інтересів дитини, реалізація яких є необхідною умовою для її нормального життя та гармонійного розвитку і здійснюється самою дитиною або за допомогою інших осіб.

Свободи дитини – це законодавчо закріплені та гарантовані можливості дитини реалізовувати особисті потреби та інтереси, зумовлені її віковими

особливостями фізичного, інтелектуального, культурного розвитку, це можливість здійснення незалежного вибору певного рішення, свобода вираження думок, невтручання у сферу особистих переконань. Відмінність між правами та свободами дитини виявляється у тому, що більшістю прав дитина користується з народження, а використовувати законодавчо закріплені свободи дитина до певного віку не може, оскільки їх реалізація потребує певного рівня інтелектуального розвитку.

Інтереси дитини є ширшим поняттям, ніж права та свободи, бо це претензії на соціальні блага, які не завжди охоплюються змістом прав та свобод.

Комплексний підхід дослідження дав змогу висвітлити критерії класифікації в системі прав та свобод дитини, виділити дві їх основні групи: загальні і спеціальні. До спеціальних, разом з іншими, існуючими у юридичній науці критеріями класифікації, віднесено авторське визначення двох критеріїв класифікацій прав та свобод дитини, а саме: залежно від можливості обмеження прав та свобод дитини батьками (права та свободи, що можуть бути обмежені правом батьків на виховання та необмежені права та свободи дитини); залежно від активності дитини у здійсненні своїх прав (права та свободи, в яких дитина є об'єктом спеціального захисту і піклування з боку держави, батьків тощо, і права та свободи, в яких дитина є активним суб'єктом їх здійснення).

4. Принципи правового захисту прав та свобод дитини – це вихідні положення, що закріплені в міжнародних договорах, та відображені в національному законодавстві основні напрямки правового впливу, які спрямовані на всебічну охорону, реалізацію, захист прав та свобод дитини, врегулювання суспільних відносин у цій сфері. До них належать: принцип невідчужуваності та непорушності прав та свобод дитини; принцип гарантованості; принцип пріоритетності прав та свобод дитини; принцип активності дитини у здійсненні своїх прав та свобод; принцип пріоритетності сімейних форм виховання; принцип толерантності покарання та пом'якшення особистої відповідальності дитини; принцип недопущення найгірших форм дитячої праці.

5. Механізм забезпечення прав та свобод дитини – це система загально-соціальних, юридичних факторів, засобів та заходів, що, взаємодіючи між собою, створюють належні обставини для реалізації, охорони і захисту прав та свобод дитини. До його складу входять: суб'єкти, об'єкт, нормативно-правова база, форми, методи, гарантії, мета, правове виховання та правова соціалізація дитини.

Найважливішим чинником реального забезпечення прав та свобод дитини поряд з їх визнанням, дотриманням і повагою виступає гарантування. Гарантії прав та свобод дитини надають усім елементам механізму забезпечення прав та свобод реального змісту для можливості безперешкодного їх здійснення, охорони від протиправних посягань і захисту від незаконних порушень. Механізм забезпечення прав та свобод дитини є необхідною умовою реалізації їх гарантій, оскільки гарантії функціонують через систему органів, які спрямовані на захист інтересів дитини. Ефективність функціонування механізму відображає ступінь гарантованості прав та свобод дитини. Ці поняття є взаємопов'язаними та взаємодіючими.

Гарантії прав та свобод дитини – це система узгоджених соціально-економічних, політичних, культурних (духовних), юридичних умов, засобів і способів, що забезпечують постійне удосконалення прав та свобод дитини, охорону, фактичну реалізацію та захист у разі порушення (оскарження).

6. Правове виховання дитини – це цілеспрямована, організована діяльність з боку держави та суспільства, що проявляється в системі просвітницьких, освітніх та інших заходів, спрямованих на формування поваги до права, дотримання законодавства, профілактики правопорушень.

Правова соціалізація дитини – це сукупність як цілеспрямованих, так і стихійних, некерованих впливів на дитину, формування відповідного рівня правосвідомості, залучення до існуючої системи правових цінностей, а також до системи суспільно-правових відносин.

Особливості розвитку дитини, її несформована правова свідомість можуть зумовити пасивність дитини в процесі реалізації та захисту своїх прав та свобод, безумовне підкорення волі інших осіб, сприяти формуванню байдужості до участі у громадському житті або ж, навпаки, підштовхнути до протиправної поведінки. Отже, елементами механізму забезпечення прав та свобод дитини є правове виховання і правова соціалізація, бо, впливаючи на процес формування правосвідомості та правової культури, вони відіграють важливу роль у формуванні соціально-правової активності дитини, реалізації її прав, законослухняної поведінки, здійснюють превентивний вплив на поширення злочинності у дитячому середовищі та конфлікти із законом.

7. Запропоновано таку систему критеріїв ефективності механізму забезпечення прав та свобод дитини: а) рівень здійснення профілактичних заходів щодо порушень прав та свобод дитини; б) рівень реалізації прав та свобод дитини; в) ефективність захисту прав та свобод дитини.

Перший критерій ефективності – рівень здійснення профілактичних заходів щодо порушення прав та свобод дитини включає показники забезпечення умов зростання дітей у сім'ї, рівень попередження сексуальної експлуатації дітей, найгірших форм дитячої праці, рівень попередження насильства над дитиною у сім'ї, школі, рівень правової культури та правосвідомості суспільства, рівень здійснення боротьби з дитячою злочинністю.

Другий критерій ефективності – рівень реалізації прав та свобод дитини визначається співвідношенням двох груп: до I-ї групи належать права, які можуть реалізуватися самою дитиною, або за допомогою інших осіб, тобто для здійснення яких у суспільстві вже існують умови, способи та засоби; та II групи, яка включає ті права, здійснення яких на даному етапі є проблематичним та потребує спеціального юридичного, соціального, матеріального забезпечення.

Третій критерій ефективності – рівень захисту прав дитини, який можна визначити, встановивши рівень виявлення порушень прав та свобод дитини, рівень їх усунення, оперативність і організованість реагування відповідних державних органів на порушення чи оскарження прав дитини. Запропонована методика дає можливість встановити фактичні результати дієвості окремих критеріїв механізму забезпечення прав та свобод дитини, проаналізувати

ефективність функціонування механізму в цілому та визначити напрями його вдосконалення.

8. Для підвищення ефективності механізму забезпечення прав та свобод дитини, усунення існуючих порушень принципів їх правового захисту, розширення змісту і обсягу прав та свобод дитини, а також посилення їх гарантованості необхідно внести наступні зміни та доповнення у законодавство:

а) до ст. 1 Закону України „Про охорону дитинства” включити визначення поняття „людська гідність дитини”, яка полягає у поєднанні вроджених людських якостей дитини як біосоціальної істоти, що притаманні кожній людині від народження, та особистих якостей дитини, які формуються у процесі розвитку;

б) до ст. 8 Закону України „Про охорону дитинства” додати визначення змісту права дитини на достатній життєвий рівень, що включає: право на повноцінне харчування, яке необхідне для здорового розвитку дитини; право на проживання в санітарно-гігієнічних умовах, що не шкодять фізичному та інтелектуальному розвитку дитини; право на одяг, що відповідає фізичному розвитку дитини та погодно-кліматичним умовам тощо;

в) доповнити ст. 19 Закону України „Про охорону дитинства” другим пунктом, вказавши, що кожна дитина має право на дозвілля та відпочинок. Право на дозвілля – це можливість брати участь в іграх, розважальних заходах, що відповідають віковим особливостям дитини та не шкодять її розвитку. Право на відпочинок передбачає можливість відпочинку після шкільного навантаження, додаткових занять, гуртків, секцій, репетиторів, підготовчих курсів тощо;

г) виключити п. 2 ст. 173 Сімейного кодексу України, який порушує принцип пріоритетності прав дитини, закріплюючи презумпцію права власності батьків на спільне майно;

г) виключити абзац другий ст. 143 Сімейного кодексу України, який суперечить принципу рівності дітей, а також принципу пріоритетності сімейних форм виховання, зазначаючи, що дитина може бути залишена батьками в пологовому будинку або іншому закладі охорони здоров’я, якщо вона має істотні вади фізичного, психічного розвитку;

д) п.1 ст. 150 Сімейного кодексу України пропонуємо викласти у такій редакції: „Батьки зобов’язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод людини, любові до своєї сім’ї, родини, Батьківщини, розвивати та примножувати людську гідність дитини”.

9. Пріоритетним напрямом подальших досліджень є створення теоретико-правових робіт, в яких було б ґрунтовно проаналізовано забезпечення права дитини на людську гідність, його становлення на території України в контексті розвитку європейської цивілізації. Перспективним може бути подальше проведення порівняльних досліджень ефективності механізму забезпечення прав та свобод дитини. Значно глибшої розробки потребує аналіз правового забезпечення права на освіту дітей, що не отримують профілактичних щеплень за станом здоров’я чи переконанням батьків. Необхідно також здійснити більш предметне вивчення права дитини на безпечне довкілля та його забезпечення, розробити Закон України „Про обов’язковість використання у дитячих закладах систем очистки повітря”.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Опольська Н.М. Механізм забезпечення прав та свобод дитини / Н.М. Опольська // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 35. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2007. – С.94-100.
2. Опольська Н.М. Правова соціалізація дитини як складова процесу розвитку правової свідомості / Н.М. Опольська // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 45. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2009. – С.91-97.
3. Опольська Н.М. Критерії ефективності механізму забезпечення прав та свобод дитини / Н.М. Опольська // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 46. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2009. – С. 70-77.

Тези доповідей на конференціях, що додатково відображають результати дослідження

1. Опольська Н.М. Права дитини в історичному вимірі / Н.М. Опольська // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції [Ювенальна політика та ювенальна юстиція в сучасній державі], (Одеса, 21-22 вересня 2007 р.) / За заг. ред. проф. Ю.М. Оборотова; ОНЮА. – Одеса: Фенікс, 2007. – С. 221-227
2. Опольська Н.М. Забезпечення прав та свобод дитини: теоретико-методологічні підходи до дослідження / Н.М. Опольська // Держава і право: de lege praeterita, instante, future: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Миколаїв, 27-28 листопада 2009 року. – Миколаїв: Іліон, 2009. – С.78-79.

АНОТАЦІЇ

Опольська Н.М. Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2010.

Дисертацію присвячено аналізу історико-правових, загальнотеоретичних аспектів і прикладних проблем правового забезпечення прав та свобод дитини в Україні.

У роботі визначено та окреслено основні етапи формування світової і вітчизняної наукової думки щодо захисту дитини; надано обґрунтовану характеристику періодів становлення і розвитку прав та свобод дитини на території України.

Проведено систематизацію критеріїв класифікацій прав та свобод дитини з урахуванням особливостей прав та свобод дитини в системі прав людини, запропоновано авторське визначення критеріїв класифікацій прав та свобод дитини:

залежно від можливості обмеження прав та свобод дитини батьками; залежно від активності дитини у здійсненні своїх прав та свобод. Проаналізовано поняття, складові елементи і критерії ефективності механізму забезпечення прав та свобод дитини, визначено напрямки його удосконалення. Обґрунтовано низку пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері забезпечення прав та свобод дитини.

Ключові слова: права дитини, свободи дитини, механізм забезпечення прав та свобод дитини, класифікації прав та свобод дитини, гарантії прав та свобод дитини, правове виховання, правова соціалізація, критерії ефективності механізму забезпечення прав та свобод дитини.

Опольская Н.М. Правовое обеспечение прав и свобод ребенка в Украине (общетеоретический аспект). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2010.

Диссертация посвящена комплексному научному исследованию правового обеспечения прав и свобод ребенка в Украине.

В работе определены основные этапы в формировании мировой и отечественной научной мысли относительно защиты ребенка, а также предоставлена обоснованная характеристика периодов становления и развития прав и свобод ребенка на территории Украины.

Сформулировано авторское определение понятия „человеческое достоинство ребенка” как совокупности врожденных человеческих качеств ребенка, которые присущие каждому человеку от рождения, и личных качеств ребенка, которые формируются в процессе развития.

Проведена систематизация критериев классификаций прав и свобод ребенка с учетом особенностей прав и свобод ребенка в системе прав человека, предложено авторское определение критериев классификаций прав и свобод ребенка: в зависимости от возможности ограничения прав и свобод ребенка родителями; в зависимости от активности ребенка в осуществлении своих прав и свобод.

В диссертационном исследовании отражено соотношение понятий „прав” и „свобод ” ребенка, основное отличие между которыми состоит в том, что для реализации свобод необходимым является определенный уровень интеллектуального развития ребенка. Обосновано разграничение двух форм защиты прав ребенка: государством и гражданским обществом.

Проанализировано понятие, составные элементы механизма обеспечения прав и свобод ребенка. Расширен перечень его составных элементов. Доказано, что в его состав входят правовое воспитание и правовая социализация.

Особенности развития ребенка, его несформированное правовое сознание могут способствовать пассивности ребенка в процессе реализации и защиты своих прав и свобод, безусловное подчинение воли других лиц, формированию безразличия к участию в общественной жизни или же, напротив, подтолкнуть к противоправному поведению. Правовое воспитание и правовая социализация, влияя на процесс формирования правосознания и правовой культуры, играют

важную роль в становлении социально-правовой активности ребенка, реализации его прав, законопослушного поведения, осуществляют превентивное влияние на распространение преступности в детской среде и конфликты с законом.

Диссертантом сформулированы критерии эффективности механизма обеспечения прав и свобод ребенка: уровень осуществления профилактических мероприятий по нарушениям прав и свобод ребенка; уровень реализации прав и свобод ребенка; эффективность защиты прав и свобод ребенка.

В работе определены направления совершенствования механизма обеспечения прав и свобод ребенка, обоснованы предложения относительно совершенствования законодательства в сфере обеспечения прав и свобод ребенка в Украине.

Ключевые слова: права ребенка, свободы ребенка, механизм обеспечения прав и свобод ребенка, классификации прав и свобод ребенка, гарантии прав и свобод ребенка, правовое воспитание, правовая социализация, критерии эффективности механизма обеспечения прав и свобод ребенка.

Opolska N.M. Legal support of child's rights and freedoms in Ukraine (general theoretical aspect). – Manuscript.

Thesis for obtaining a scientific degree of a candidate of legal sciences with major 12.00.01 – theory and history of state and law; history of political and legal studies. – National Pedagogical University named in honour of M.P. Dragomanov. – Kyiv, 2010.

Thesis is devoted to the analysis of historical-legal, general theoretic aspects and applied problems regarding legal support of child's rights and freedoms in Ukraine.

Basic stages in the formation of world and national scientific opinion concerning child's protection have been determined and specified, as well as reasoned characteristic of periods of formation and development of child's rights and freedoms on the territory of Ukraine.

We have carried out the criterion systematization of child's rights and freedoms taking into account the peculiarities of child's rights and freedoms in the system of human rights, the author suggested the definition of criterion classification of child's rights and freedoms: depending on the possibility of limitation the child's rights and freedoms by their parents; depending on child's activity while executing their rights and freedoms. We have analyzed the concept, component elements and efficiency criteria of support mechanism of child's rights and freedoms, directions of its improvement have been specified. We have substantiated a lot of suggestions as to the improvement of legislation in the sphere of child's rights and freedoms support.

Key words: child's rights, child's freedoms, support mechanism of child's rights and freedoms, classification of child's rights and freedoms, guarantees of child's rights and freedoms, legal education, legal socialization, mechanism efficiency criteria of child's rights and freedoms.